

# Barnets rätt till sitt ursprung

## 1 Inledning

I en dagstidning kunde man för något år sedan läsa att Adoptionscentrum, landets största adoptionsförmedling, varje vecka får telefonsamtal från ett tiotal personer med frågor rörande adoptivbarns ursprung.<sup>1</sup> I medvetande om hur viktigt det nu anses vara med rötter och ursprung har Adoptionscentrum nu bestämt att man skall erbjuda organiserad hjälp åt adopterade, som vill söka efter sina rötter eller resa till sitt födelseland i detta syfte, förklarade tidningen.<sup>2</sup> I en annan dagstidning kunde man senare samma år i en liten notis med rubriken "Adopterade vill ha egen dag" läsa följande: "Vem är jag, varför lämnades jag bort? Förr eller senare söker de flesta adopterade sitt ursprung. Ofta möts de av en oförstående omgivning. Nu vill den svenska Organisationen för vuxna adopterade och fosterbarn (AFO) göra 13 mars till en internationell dag för adopterade. En egen dag skulle höja statusen för alla de barn som vuxit upp med liten eller ingen kontakt med sitt biologiska ursprung."<sup>3</sup>

Nu är det naturligtvis inte endast adoptivbarn som kan antas vilja söka sitt genetiska ursprung. Detta kan gälla t.ex. även barn som avlats genom s.k. donator- eller givarinsemination eller barn till ogifta möd-

<sup>1</sup> DN den 30 januari 1995.

<sup>2</sup> Tanken är att Adoptionscentrum bl.a. skall kunna ge råd om hur adoptivbarnen skall gå till väga för att spåra sina genetiska föräldrar.

<sup>3</sup> SvD den 20 april 1995.

rar och där faderskapet inte kunnat fastställas eller visat sig – eller på starka grunder kan antas – vara felaktigt fastställt.

Intresset hos ett barn – varmed då här givetvis avses såväl underåriga som vuxna sådana – av att söka vinna kunskap om sitt ursprung kan tänkas vara dikterat av olika skäl. I många fall är det säkerligen främst fråga om mera psykologiska sådana, dvs. behovet av att för sin identitets- eller självkänsla ”känna sina rötter”. Detta torde särskilt gälla adoptivbarn och barn avlade genom s.k. donator- eller givarinsemination. Det har för övrigt hävdats att en individs osäkerhet om sitt ursprung kan framkalla ett stresstillstånd (”Genealogical Bewilderment” [”genealogisk förvirring”]).<sup>4</sup> Frågan om adoptivbarns behov av att få veta sitt ursprung har studerats i olika undersökningar, varibland flera engelska sådana.<sup>5</sup> Dessa undersökningar har bl.a. visat, att behovet av att få reda på sitt ursprung inte också nödvändigtvis behöver innebära en önskan om att få träffa de genetiska föräldrarna och etablera en relation till dessa. Ofta blir i stället detta behov tillfredsställt genom att adoptivbarnet får veta, att det är adopterat samt att det får en mer eller mindre omfattande information om sina genetiska föräldrar, såsom hur dessa ser ut, hur gamla de är, vad de arbetar med samt – vilket barnet ofta uppfattar som det mest viktiga – orsaken eller orsakerna till adoptionen. Forskningsresultaten beträffande adoptivbarns behov av att få veta sitt ursprung har i stort sett ansetts kunna gälla även barn avlade genom givarinsemination. – Andra barn än adoptivbarn och barn avlade genom givarinsemination kan också ha ekonomiska motiv för sin önskan om att få frågan om det genetiska föräldraskapet (i praktiken då vanligen faderskapet) utredd, om så ej är fallet. Jag tänker då närmast på rätten till underhåll och rätten till

<sup>4</sup> Jfr t.ex. Barns rätt till sitt ursprung. Om nyttan av att göra en livsbok, Rädda Barnens Skriftserie 1988:1, s. 5f. Se också t.ex. Barnombudsmannens artikel ”Äggdonation svek mot barnen” i DN den 29/11 1995 samt artikeln ”Evas jakt efter pappa” av Nordgren, M. i DN den 5 december 1995.

<sup>5</sup> Enligt den första och hittills största undersökningen av förhållandena för utländska adoptivbarn i Sverige – utförd av barnpsykologen Ingegärd Gardell på Allmänna Barnhusets uppdrag och redovisad 1979 – framkom att ungdomar var intresserade av att få kunskap om sitt ursprung och att det därför var viktigt att adoptivföräldrarna intog en positiv attityd härtill. Se härom förmynderskapsutredningens slutbetänkande Adoptionsfrågor, SOU 1989:100, s. 85.

arv. – Slutligen – men inte minst – kan medicinska skäl utgöra ett starkt motiv för en individ att söka få frågan om sitt rätta ursprung klarlagd. Vad jag då främst har i tankarna är upptäckten av att en stor mängd sjukdomar är ärftliga. Det kan t.ex. vara av livsavgörande betydelse för en person att få veta om han bär på anlag för en viss ärftlig sjukdom vars utbrott kanske kan förhindras genom en ändrad livsföring eller botas om behandling sätts in i tid. En individs kunskap om att han eller hon bär på anlag för en ärftlig sjukdom kan också vara av stor betydelse för individens beslut att sätta egna barn till världen eller – när ett barn redan är på väg – att begära fosterdiagnostiska undersökningar.<sup>6</sup>

I det följande skall jag söka redogöra något för hur man i svensk rätt tidigare har sett och numera ser på frågan om barns rätt att få möjlighet att vinna kunskap om sitt ursprung. Låt mig dock först erinra om att det i den av Sverige ratificerade FN-konventionen om barnets rättigheter (1989) i art. 7 stadgas att ett barn har ”*så långt det är möjligt, rätt att få vetskap om sina föräldrar*”.<sup>7</sup>

## 2 Moderskapet

När ett barn saknar kunskap om sitt ursprung, eller när denna kunskap uppfattas som osäker, gäller frågan av naturliga skäl vanligen faderskapet. Frågan om moderskapet vållar mera sällan några problem. Redan de gamla romarna menade att ”*mater semper certa est*” (modern är alltid säker (el. det är alltid säkert vem som är modern)) då ju ”*mater est quam gestatio demonstrat*” (dvs. eftersom modern är den som havandeskapet el. förlossningen utvisar). Några särskilda lagregler om fastställande av moderskapet har därför inte ansetts behöva uppställas i lagstiftningen. Satsen ”*mater semper certa est*” gäller dock, som var

<sup>6</sup> Som motiv för att rättsligt och genetiskt föräldraskap bör överensstämma kan även anföras personhistoriska skäl, varmed här bl.a. avses släktforskningens intresse av korrekta uppgifter.

<sup>7</sup> Se närmare härom prop. 1989/90:107, s. 96, jfr s. 36 f. Jfr i övrigt till denna uppsats Saldeen, Å., Faderskapsfrågan i svensk rättsutveckling efter 1734 års lag, Lakimies 1984, s. 1250 ff. samt densamme, Något om faderns ställning i svensk rätt (i Festskrift till Anders Agell, 1994, s. 545 ff.) och Rätt släkt. Om förhållandet mellan rättslig och genetisk släkttillhörighet, Riksarkivets årsbok 1996.

och en förstår, inte undantagslöst. Ibland kan alltså moderskapet vara okänt eller osäkert. En historisk förklaring till att det faktiskt fortfarande i våra dagar kan finnas personer som inte vet vilken kvinna som är eller var deras mor är den rätt för ogift mor att vara *anonym* som infördes av Gustav III år 1778 genom det s.k. ”*barnamordsplakatet*” och som kom att gälla ända fram t.o.m. 1917. Denna anonymitetsrätt, som i praktiken innebar att ingen fick söka efterforska barnets mor och att barnet vid kyrkobokföringen antecknades som fött av okänd moder, infördes för att förhindra de då ofta förekommande barnamorden som ogifta mödrar gjorde sig skyldiga till på grund av samhällets och kyrkans fördömande inställning till utomäktenskapliga förbindelser. Denna anonymitetsrätt har på ett gripande sätt skildrats i den för några år sedan utgivna boken ”*Se barnet! Tankegångar från tre århundraden*”.<sup>8</sup>

Av kapitlet ”Vem är min mor? Om anonymitetsrätten” i nämnda bok framgår bl.a. att anonymitetsrätten kom att utnyttjas bl.a. av sådana kvinnor som hade råd att mot betalning inlämna sitt barn anonymt till Stockholms allmänna barnhus, numera Allmänna Barnhuset.<sup>9</sup> Under 1800-talets senare del intogs 120–140 barn om året anonymt på detta barnhus.<sup>10</sup> I barnhusets arkiv har förvarats och förvaras fortfarande förseglade kuvert på vilka till barnhuset inlämnade barns namn och födelsedatum antecknats. Anledningen till dessa konvolut var ursprungligen en föreskrift i 1840 års barnmorskereglemente, vari stadgades att barnmorska skulle rekommendera den ogifta modern att på ett papper – som sedan skulle förvaras i ett förseglat kuvert – skriva sitt namn och anteckna sitt hemvist. Sedan konvolutet ifråga också försetts med församlingsprästens och moderns eget sigill var tanken att denna skulle själv förvara detta för framtiden för att kunna använda det som bevisning om hon skulle bli anklagad för barnamord eller om hon ville bevisa sitt moderskap. En del sådana konvolut kom dock alltså att av kvinnan inlämnas till Stockholms allmänna barnhus i samband med

<sup>8</sup> Utgiven under red. av Gunilla Halldén.

<sup>9</sup> Förf. Birgit Persson. Se s. 43 ff.

<sup>10</sup> Det bör nämnas att utnyttjandet av anonymitetsrätten inte var särskilt omfattande. Som exempel kan nämnas att år 1889 då antalet utom äktenskapet födda barn uppgick till drygt 11 000 använde sig mödrarna av denna rätt endast i ca 800 fall. Se Persson, B. a.a. s. 64.

att hon anonymt lämnade sitt barn där. (Det förekom också att här aktuella hemliga konvolut lämnades in hos pastorsämbetena och sådana konvolut finns nu förvarade på olika landsarkiv i landet.) Före 1918 lär det i några fall ha hänt att man från barnhusets sida på barns begäran medgav öppnandet av sådana förseglade konvolut. Därefter började man dock hålla mycket strängt på den uppfattningen att konvoluten ifråga skulle betraktas som moderns egendom och endast få öppnas av henne. Sedan Kungl. Maj:t i ett ärende 1934 givit tillstånd till öppnande för barns räkning av ett vid Stockholms allmänna barnhus förvarat konvolut började allt flera vid detta barnhus förvarade konvolut att öppnas. Det bör här inskjutas att den för den här aktuella gruppen av barn sedan 1900-talets första decennium blivit av ekonomiskt intresse att söka få vetskap om moderskapet. Genom en lag 1905 infördes nämligen arvsrätt mellan moder och modernefränder å ena sidan och det utomäktenskapliga barnet å andra sidan. Man vågar dock anta att det för många barn främst var av psykologiska skäl som de önskade få kunskap om sitt ursprung när de begärde att de hemliga konvoluten skulle öppnas. Särskilt i sådana fall måste det ha upplevts som mycket grymt för barnet att i stället för att finna moderns namn och hemvist på det i kuvertet inneliggande papperet få läsa t.ex. ”drottning Sofia” eller ”Jo pytt fick du veta det”. Moderns upplysningar var dock givetvis inte alltid av den karaktären. Ett exempel härpå är ett förseglat kuvert som på begäran av ett barnbarn till ett barnhusbarn öppnades år 1979 och som innehöll inte blott upplysningar om såväl moderns som faderns fullständiga namn utan även en moders ömma ord till sitt barn och en förklaring till varför hon ansett sig nödsakad att lämna bort detta. I den här aktuella boken och i dess här aktuella kapitel berättas vidare om hur en vid Stockholms allmänna barnhus fram till omkr. mitten av 1940-talet anställd person vid namn Georg Bergman kom att lägga ned hela sin själ på att spåra de okända mödrarna och, när detta lyckats, på att söka återföreina moder och barn. Denne Bergmans efterlämnade papper ger bilden av två olika typer av mödrar resp. barn, nämligen dels de som var öppna för och intresserade av en kontakt och en återförening, dels de som var motvilliga därtill. Så var t.ex. barnhusbarn som kommit till fosterhem och där anpassat sig väl ofta mycket negativa till kontakter med modern p.g.a. lojalitet mot fosterföräldrarna. Efter fosterföräldrarnas död kunde barnen där-

emot se mera positivt på frågan om en kontakt och en återförening med den biologiska modern.

Även om den under slutet av 1700-talet införda rätten för en mor att vara anonym sålunda för länge sedan upphävts förekommer det dock även i våra dagar stundom att en moder söker – och i en del fall också lyckas med – att vara anonym eller okänd för myndigheter och omgivning. Jag tänker då på s.k. *hittebarn*. Under t.ex. perioden 1985–1990 rapporterades i massmedia fem svenska hittebarnsfall. Ett av dessa, det s.k. "*Enköpingsfallet*", skall här närmare uppmärksammas då det aktualiserade olika frågor av intresse i denna uppsats om barns rätt till sitt ursprung.

I slutet av december månad 1987 hittades i trapphuset till en fastighet i Enköping och där i en pappkartong ett övergivet barn. Efter en tid lyckades dock socialchefen i Enköping spåra modern, en välutbildad kvinna med bra arbete, som till en början förnekade all kännedom om barnet. Så småningom erkände hon dock för socialchefen att hon var barnets mor samtidigt som hon dock förklarade att hon inte ville se barnet mera utan att hon i stället önskade att detta skulle placeras i enskilt familjehem samt att hon inte avsåg att medverka till att hon vid folkbokföringen registrerades som barnets mor. Hon önskade m.a.o. förbli anonym även i fortsättningen, en önskan som socialchefen ansåg sig kunna lova skulle respekteras. JO Gunnel Norell Söderblom, som på eget initiativ kom att granska detta fall ur olika aspekter, var dock av annan uppfattning i denna fråga.<sup>11</sup> JO konstaterar inledningsvis i sin utredning, att det krav lagstiftningen uppställer på att ett barns börd fastställs ligger i linje med den vikt vår rättsordning tillmäter barns behov och rättigheter. Frågan om faderskapet till barn fött av ogift mor är socialnämnden enligt lag skyldig att utreda. Några särskilda regler om socialnämnds skyldighet att medverka till moderskapets fastställande finns dock visserligen inte förklarade JO men menade, att det får anses ligga i socialnämnds allmänna skyldighet när det gäller att ingripa till ett barns skydd att söka utröna vem modern är. Det var därför helt i sin ordning att socialchefen i Enköping arbetat för att söka spåra modern. Däremot skulle denne inte ha lovat modern att hon skulle få förbli anonym, eftersom det inte finns några regler om

<sup>11</sup> Se Justitieombudsmännens ämbetsberättelse 1989–90, s. 223 ff.

förtroendesekretess inom socialtjänsten. Socialchefen skulle därför så fort han fått moderns identitet klar för sig rapporterat denna till socialnämnden, som var den myndighet som därefter skulle fatta nödvändiga beslut i ärendet. När det så gällde frågan om barnets registrering enligt folkbokföringslagstiftningen erinrade JO först om att det är ett allmänt omfattat synsätt i vårt land att ett barn i princip har rätt att få kännedom om sitt ursprung. För barnets skull var det därför i det här aktuella fallet mycket angeläget att få moderns namn antecknat i folkbokföringsakten. Moderns behov av anonymitetsskydd kunde tillgodoses genom den möjlighet till sekretess för folkbokföringsuppgifter som ges i sekretesslagens 7 kap. 15 §. Enligt JO borde modern ha upplysts om denna möjlighet. Om hon därefter ändå vägrat att medverka till folkbokföringsregistrering borde socialnämnden själv ha gjort en anmälan till folkbokföringsmyndigheten om moderskapet. Skulle så en sådan anmälan ej ha godtagits av folkbokföringsmyndigheten, fanns möjligheten att föra talan mot modern vid domstol om moderskapets fastställande genom dom.

Några särskilda regler om moderskapets fastställande genom dom finns inte som här tidigare torde ha framgått. När det undantagsvis blir aktuellt med en rättegång i frågan om vem som är ett barns mor får därför i stället tillämpas de allmänna regler om s.k. fastställesetalan, som finns i rättegångsbalkens 13 kap. Ett exempel härpå ur svensk rättspraxis är rättsfallet *NJA 1949 s. 144*, det s.k. "*Bureåfallet*", för övrigt skönlitterärt behandlat av författaren P.O. Enquist i boken "*Kapten Nemos bibliotek*". Fallet gällde barnförväxling å en sjukstuga. Två kvinnor hade samma dag fött var sin pojke. Det ena föräldraparet, som misstänkte att en förväxling av barnen kommit att ske på sjukstugan, kom en tid efter barnens födelse att stämma det andra föräldraparet med yrkande om att föräldraparen skulle förpliktas byta barn. När barnen hunnit bli sju år gamla fastställde Högsta domstolen hovrättens dom innebärande förpliktelse för föräldraparen att byta barn, eftersom det ansågs styrkt i målet att den påstådda barnförväxlingen ägt rum. Numera försöker man, som bekant, förhindra sådan osäkerhet i fråga om moderskapet genom att moder och barn genast efter barnets födelse och innan navelsträngens avklippande förses med ett numrerat band runt handleden vilket ej borttas förrän moder och barn lämnar sjukhuset.

Under senare år har vissa nya *barnalstringsmetoder* börjat praktiseras

på olika håll i världen, vilka kan leda till uppenbara problem för barnet när det gäller att få kunskap om sin genetiska moder och som därför bl.a. av det skälet inte ansetts tillåtna i vårt land. Jag tänker då givetvis dels på s.k. *äggdonation*, dels ock på s.k. *surrogatmoderskap*. Med äggdonation avses här att en ofruktsam kvinna får ett ägg härrörande från en annan kvinna och som befruktats utanför kroppen med sperma från den ofruktsamma kvinnans make eller sambo implanterat i sin livmoder. Med surrogatmoderskap åter avses här det moderskap som föreligger, då en kvinna låter sig bli inseminerad med sperma från en man i ett parförhållande och som efter barnets födelse överlämnar detta till det barnlösa paret enligt ett mellan detta par och barnets genetiska mor träffat avtal. (En annan form av surrogatmoderskap föreligger då en kvinna som har befruktningsdugliga ägg men något fel på livmodern som gör att hon inte själv kan föda fram ett barn låter ägg från henne befruktas utanför kroppen för att sedan implanteras i en utomstående kvinna, som efter barnets födelse enligt avtal skall överlämna barnet till dess genetiska mor.)

I samband med 1988 års lagstiftning om barn genom befruktning utanför kroppen tog dock den svenska lagstiftaren ställning emot ett tillåtande av såväl äggdonation som surrogatmoderskap. Ett av skälen härtill är de problem som sådana barnalstringsförfaranden skulle medföra i moderskapsfrågan.<sup>12</sup> Diskussionen i frågan om hur man bör se på äggdonation och surrogatmoderskap har dock fortsatt efter nämnda lagstiftning och i juni 1994 uppdrog regeringen åt Statens medicinska rådet att i samråd med den medicinska professionen göra en översyn av bl.a. frågan om äggdonation. Då detta råd yttrade sig över det

<sup>12</sup> Frågorna om äggdonation och surrogatmoderskap behandlades av inseminationsutredningen i betänkandet Barn genom befruktning utanför kroppen (SOU 1985:5). Utredningen ansåg att varken äggdonation eller surrogatmoderskap borde tillåtas. Två av utredningens experter menade dock, att man borde tillåta äggdonation. Detta var en uppfattning som kom att delas av majoriteten av remissinstanserna. Däremot ansåg så gott som samtliga remissinstanser att surrogatmoderskap skulle vara förbjudet. I prop. 1987/88:160 om befruktning utanför kroppen följde föredragande departementschefen utredningens förslag om att äggdonation och surrogatmoderskap ej skulle tillåtas. Riksdagsmajoriteten var av samma uppfattning. Det bör dock tilläggas att det inte införts någon lagregel vari direkt framgår att äggdonation och surrogatmoderskap inte tillåts.



betänkande som låg till grund för nämnda 1988 års lagstiftning om barn genom befruktning utanför kroppen tillhörde rådet de remissinstanser, som menade att äggdonation eller surrogatmoderskap inte borde tillåtas. Rådet betonade dock i sitt remissyttrande att utvecklingen kunde tänkas komma att medföra skäl för ett omprövande av detta ställningstagande. I sin i april 1995 avlämnade utredningsrapport "Assisterad befruktning. Synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen" anser nu rådets majoritet att befruktning utanför kroppen med äggdonation och sperma från kvinnans make eller sambo bör tillåtas på medicinsk indikation för kvinnor i fertil ålder. (En av rådets ledamöter – liksom en av de sakkunniga som deltagit i utredningsarbetet – anser dock att äggdonation även fortsättningsvis skall vara förbjuden.) Rådsmajoriteten motiverar detta sitt ställningstagande med att man nu inte bör ha olika synsätt på mäns och kvinnors ofruktsamhet och eftersom givarinsemination är tillåten bör även äggdonation vara det. Rådet menar vidare, att samma regler som gäller för barn avlade genom givarinsemination om möjlighet att i mogen ålder få reda på den genetiska faderns identitet (se härom närmare nedan under 4) bör gälla möjligheten för barn avlade genom äggdonation att få reda på den genetiska moderns identitet. Rådet menar därför att bl.a. sådan lagstiftning torde komma att böra införas som innebär att handlingar som utvisar äggdonatorns identitet skall finnas och kunna göras tillgängliga för barnet, när det uppnått tillräcklig mognad. (Vad gäller moderskapsfrågan utgår rådet från att den regeln bör gälla att den kvinna som föder fram barnet – vilken kvinna rådet vill beteckna som den "biologiska" modern – skall utan vidare presumeras vara barnets rättsliga mor i stället för den "genetiska" modern, dvs. den kvinna från vilken ägget härrör.) Avslutningsvis bör nämnas att Statens medicinsk-etiska råd anser, att surrogatmoderskap bör liksom hittills vara förbjudet.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> Förslaget har remissbehandlats men en proposition i frågan lär vara att vänta tidigast någon gång under våren 1997.

### 3 Faderskapet

3.1 Vi övergår nu till att se på frågan om faderskapet i svensk rätt. Eftersom faderskapet inte är konstaterbart på samma enkla sätt som moderskapet normalt är har man i lagstiftningen måst uppställa särskilda regler för det rättsliga bestämmandet av detsamma. Härvid kan först konstateras att om modern är gift – eller änka och barnet föds å sådan tid efter den äkta mannens död att han kan ha avlat barnet – presumeras den äkta mannen vara barnets far (*"pater est quem nuptiae demonstrant"*, dvs. fader är den som äktenskapet utvisar) (Föräldrabalken (FB) 1:1). Det måste givetvis antas att denna faderskapspresumption i de allra flesta fall leder till ett materiellt riktigt resultat, dvs. den äkta mannen är vanligen genetisk far till det barn som hans hustru föder. I en del fall förhåller det sig dock faktiskt inte så. Hur ofta går det av naturliga skäl inte att ge något bestämt svar på. I litteraturen har dock cirkulerat uppgifter om att det för inte mindre än omkring 8–10 % av barnen förhåller sig så att det rättsliga faderskapet är felaktigt. Dessa sifferuppgifter måste dock anses som mycket osäkra. De lär inte grundas på några mera systematiska undersökningar utan i stället på uppskattningar gjorda inom transplantationsverksamheten där man ju kan ha anledning att genetiskt testa far och barn, varvid man alltså i en del fall tvingas konstatera att det föreligger ett genetiskt omöjligt far–barnförhållande. Vad man nog utan vidare vågar utgå ifrån är att det antal fall varje år där rättsligt och genetiskt faderskap inte överensstämmer i varje fall sannolikt är mycket större än det antal fall där presumptionen för den äkta mannens faderskap faktiskt hävs enligt reglerna här om i FB 1:2. Låt mig här lämna några statistiska uppgifter för ett år före 1977 då presumptionen om äkta mans faderskap fortfarande endast kunde brytas genom rättegång och dom, nämligen 1971. Detta år föddes i landet ca 90 000 barn i äktenskap. Enligt här tidigare åberopade uppgifter skulle den äkta mannens rättsliga faderskap vara genetiskt felaktigt i ca 8–10 % av fallen, dvs. i mellan ca 7 000–9 000 fall. Detta år förekom dock endast ca 1 000 mål om hävande av presumptionen för äkta mans faderskap vid landets underrätter.<sup>14</sup>

<sup>14</sup> Fr.o.m. 1977 kan presumptionen för äkta mans faderskap hävas inte endast genom rättegång och dom på talan antingen av den äkta mannen eller, om han är död, hans arvingar, eller på talan av barnet. Sålunda kan denna presumption också

Före 1977 fanns i svensk rätt olika inskränkningar i den äkta mannens (så dock ej i barnets) rätt att föra talan om hävande av faderskapspresumtionen. Bl.a. gällde sålunda att mannen måste instämma sin talan inom viss tid efter kunskap om barnets födelse. Vidare gällde bl.a. att om den äkta mannen efter barnets födelse och efter det att han fått kunskap om att hustrun haft samlag med annan under konceptions-tiden erkänt barnet som sitt så fick han ej föra sådan talan. Dessa inskränkningar i den äkta mannens talerätt var uppställda i barnets intresse. Detta skulle ej efter kanske lång tid behöva riskera att ryckas upp från sin vanda miljö och dessutom förlora sin ställning som barn i äktenskap. Detta synsätt frångicks genom lagstiftning 1976, som i stället i denna fråga utgick från tanken att det borde ligga i både barnets och mannens intresse att det rättsliga faderskapet upphävs, om detta inte överensstämmer med det genetiska.

I sådana fall där presumtionen om äkta mans faderskap är oriktig ur genetisk synpunkt kan detta ibland bli tidigt klarlagt. I andra fall kan det dröja lång tid innan det rätta förhållandet uppdagas, kanske tills barnet befinner sig i en känslig tonårsålder eller kanske ända till dess detta hunnit bli vuxet. I en del fall, slutligen, blir det antagligen över huvud taget aldrig tal om ett ifrågasättande av den äkta mannens faderskap, trots alltså att denne i realiteten inte är barnets far. Sistnämnda förhållande måste väl då vanligtvis antas ha sin grund i att modern förhåller sig helt passiv och alltså hemlighåller det rätta förhållandet. Det kan dock t.ex. även tänkas bero på att makarna överenskommit om att inte för barnet eller för någon utomstående avslöja att en annan man än den äkta mannen är barnets rätta far. Det bör anses självklart att det i dylika fall måste sägas föreligga en allvarlig kränkning av barnets rätt att få kunskap om sitt ursprung. Mot bakgrund av det sagda bör man kunna ställa frågan om lämpligheten av pater est-regeln. Under förarbetena till 1976 års lagstiftning diskuterades faktiskt frågan om man inte borde avskaffa denna regel och i stället införa regler innebärande att faderskapet när modern är gift skall fastställas på samma sätt som då modern är ogift, dvs. antingen genom faderskapsbekräftelse eller dom. Motivet härför var då, att man genom en sådan lagändring

---

i stället hävas genom det betydligt enklare förfarandet att den äkta mannen och modern skriftligen godkänner en annan mans faderskapsbekräftelse.

skulle skapa likställighet mellan barn i denna fråga. Bortsett härifrån hade dock en sådan lagändring också medfört, att faderskapsfrågan i fall där modern är gift vid barnets födelse blivit föremål för i varje fall någon offentlig kontroll, även om denna kontrollns effektivitet nog inte bör överdrivas. (Jfr nedan om faderskapsbekräftelse.) Det borde dock finnas andra och enklare lösningar på problemet med att söka åstadkomma någon slags kontroll från samhällets sida av att överensstämelse råder mellan rättsligt och genetiskt faderskap i fall där modern är gift vid barnets födelse. Ett förslag till en sådan lösning har jag redovisat tidigare i annat sammanhang, vilket jag tar mig friheten att här återkomma med.<sup>15</sup>

De flesta barn föds som bekant på sjukhus där den möjliga konceptionstiden in casu beräknas. Genom sjukhusets försorg skulle så en födelseanmälan med den möjliga konceptionstiden däri angiven överlämnas till modern för att av henne senast inom en månad från barnets födelse insändas till folkbokföringsmyndigheten/skattemyndigheten. I anmälan skulle modern ha att på heder och samvete intyga den äkta mannens faderskap.<sup>16</sup> Om modern däremot inte skulle kunna på angivet sätt intyga den äkta mannens faderskap skulle ärendet överlämnas till socialnämnden för utredning. Möjligen skulle nu beskrivna ordning för övrigt kunna tillämpas även i samboendefall. (Jfr härom nedan.)

Det förtjänar avslutningsvis – och som en lämplig övergång till följande avsnitt om fastställande av faderskap till barn fött av ogift mor – att nämnas att det allmänna representerat av socialnämnden – som ju är den kommunala myndighet som enligt lag bl.a. har till uppgift att verka för barns bästa – inte har skyldighet och ej heller rätt att på eget initiativ undersöka hur det förhåller sig med en äkta mans fader-

<sup>15</sup> Se Saldeen, Å., Faderskapsfrågan i svensk rättsutveckling efter 1734 års lag, Lakimies 1984, s. 1281 samt densamme, Något om faderns ställning i svensk rätt (i Festskrift till Anders Agell, 1994, s. 560f.).

<sup>16</sup> En felaktig uppgift idag om att den äkta mannen är far till ett barn fött av hustrun är inte straffbar, eftersom det i lagen (Föräldrabalken (FB) 1:1) anges att den äkta mannen skall i detta fall anses som barnets far, om inte enl. reglerna i FB 1:2 domstol förklarat mannen ej vara barnets far eller den äkta mannen och hustrun skriftligen godkänt en annan mans formenliga faderskapsbekräftelse, jfr Jareborg, N., Brotten. Första häftet, Grundbegrepp: Brotten mot person, 2 uppl. 1984, s. 331.

skap. Endast om barnets vårdnadshavare eller den äkta mannen (dvs. även om denne ej är vårdnadshavare) begär detta, skall socialnämnden, om den finner detta lämpligt, utreda faderskapsfrågan i dylika fall (FB 2:9, st. 1). När det gäller faderskapet till barn födda av ogift mor har dock som nu nedan skall visas närmare socialnämnden en utredningsskyldighet.

3.2 Genom lagen 1917 om barn utom äktenskap infördes för första gången i svensk rätt uttryckliga lagregler om fastställande av faderskapet till utomäktenskapliga barn. Före denna lagstiftning var den ekonomiska och sociala situationen för ensamstående mödrar och deras barn ofta mycket dålig. Ansvaret för tillvaratagandet av barnets rätt vilade nämligen då uteslutande på modern vilket innebar, att faderns underhållsskyldighet sällan blev fastställd. 1917 års lagstiftning innebar nu bl.a. att barnavårdsmannainstitutionen infördes. För varje kvinna, som väntade barn utom äktenskapet skulle förordnas en barnavårdsman som det ålåg att verka för att faderskapet och underhållsskyldigheten blev fastställda. Den här aktuella lagstiftningen innebar vidare att särskilda regler om faderskapserkännande infördes. Enligt dessa regler kunde faderskapserkännande ske muntligen inför präst, som förde kyrkoböckerna i barnets församling eller i tillkallat vittnes närvaro inför kronofogde, länsman eller notarius publicus men också skriftligen genom avtal om underhållsbidrag till barnet, vilket avtal skulle vara bevitnat av två personer och godkänt av barnavårdsman eller barnavårdsnämnden. – I fråga om faderskapets fastställande genom rättegång och dom innebar 1917 års lagstiftning – p.g.a. av omöjligheten att vinna ett direkt bevis om viss mans faderskap – uppställandet av en s.k. legal presumption. Denna legala presumption – som kom att bibehållas i lagstiftningen ända fram till ikraftträdandet av Föräldrabalken 1950 – innebar att om käranden (barnet) lyckats styrka att svaranden haft samlag med modern under konceptionstiden så övergick bevisbördan för faderskapet från käranden till svaranden, dvs. den instämde mannen. För att faderskapstalan skulle ogillas hade denne sålunda att visa att det var ”uppenbart” att han ej var barnets far. Eftersom den medicinska vetenskapen under den tid som 1917 års lag gällde mera sällan kunde lämna någon hjälp för lösandet av faderskapsfrågan är det självklart att den instämde mannen också mera sällan kunde fullgöra sin bevisskyldig-

het och undgå att bli förklarad som far. Det bör tilläggas, att den instämde mannen inte tilläts att göra invändning om att modern jämväl haft samlag med annan man eller andra män under konceptionstiden. Hade man tillåtit svaranden att göra sådan invändning hade faderskapstalan sannolikt inte kunnat bifallas eftersom den medicinska faderskapsdiagnostiken ännu inte utvecklats så att det gick att bedöma sannolikheten för olika mäns faderskap. Ett sådant resultat (dvs. en ogillande dom) ville man undvika. Det gällde i stället med hänsyn till moderns, barnets och även samhällets intresse att i så många fall som möjligt få en underhållsskyldig far. – Genom Föräldrabalken, som alltså trädde i kraft 1950, fick vi en ny regel om faderskapets fastställande genom dom som var något mildare mot den instämde mannen än motsvarande regel i 1917 års lag. Om samlag styrkts behövde denne nämligen för att talan skulle ogillas inte längre visa, att det var ”uppenbart” att han ej var barnets far utan nu räckte det med att han visade att detta var ”osannolikt”. Genom utvecklingen inom den medicinska faderskapsdiagnostiken, främst när det gäller blodgruppsundersökningar, hade också möjligheterna att företa sannolikhetsbedömningar i faderskapsmålen successivt ökat.

Det torde inte behövas mycken fantasi för att inse att många faderskap har såväl genom faderskapserkännande som genom dom felaktigt fastställts under årens lopp p.g.a. dels lagreglernas utformning, dels de begränsade möjligheterna i äldre tid att medicinskt bedöma faderskapsfrågan. En av konsekvenserna härav är då att många, nu vuxna, barn i realiteten saknar kunskap om det genetiska faderskapet. Detta skulle idag vara mycket lätt att påvisa genom att nu företa blodundersökning inkluderande DNA-analys i sådana fall. Möjligheterna att framtvinga genomförandet av sådan undersökning, därest alla inblandade parter inte frivilligt går med på denna, är dock något begränsade. För att en domstol skall kunna framtvinga genomförandet av sådan undersökning i ett tidigare avgjort fall krävs nämligen enligt lagstiftning 1982 (före denna lagstiftning var det över huvud taget inte möjligt att framtvinga blodundersökning i tidigare avgjorda fall) att det efter faderskapserkännandet (eller faderskapsbekräftelsen, som det numera heter) eller domen framkommit omständigheter som ger anledning till antagande att någon annan man än den som fastställts vara far haft samlag med modern under konceptionstiden och att den som

åberopar dessa omständigheter inte har känt till dem tidigare. Av departementschefens uttalande i propositionen till 1982 års lagstiftning framgår, att denna begränsning gjordes för att inte relationerna mellan ett barn och dess rättsliga far skulle i onödan störas och därigenom menade man sig också beakta ett av de, som man uppfattade det, starkaste skälen mot lagstiftningen ifråga, nämligen att ett barn inte borde riskera att bli faderlöst lång tid efter sin födelse.<sup>17</sup> Den begränsning nämnda 1982 års lagstiftning innebär ifråga om möjligheterna att framtvinga blodundersökning i äldre faderskapsavgöranden utgör enligt min mening ett exempel på lagstiftarens tvehågsenhet, när det gäller att utreda hur det verkligen förhåller sig beträffande det genetiska faderskapet. Begränsningen ifråga innebär ju t.ex. att en (ny) blodundersökning inte kan framtvingas i sådana fall som avgjordes under perioden efter 1917 fram t.o.m. 1950 och i vilka den instämde mannen kanske mycket väl kände till att modern haft samlag även med andra män men inte tilläts åberopa detta faktum i faderskapsmålet.

Genom lagstiftning 1969 infördes nya regler om fastställande av faderskap till barn fött av ogift mor. Dessa regler syftar till att skapa säkrare avgöranden än som var möjligt med tidigare regler. I fråga om faderskapets fastställande genom faderskapsbekräftelse gäller t.ex. bl.a. att sådan bekräftelse endast kan ske skriftligen med vittnen och att den skall godkännas (förutom av modern) av socialnämnden samt att socialnämnden får lämna sitt godkännande endast om det kan antas att mannen ifråga är barnets far (FB 1:4). Även om detta krav givetvis måste, på ett helt annat sätt än som var möjligt med tidigare regler då ju ett faderskapserkännande utan någon som helst kontroll av dess riktighet kunde äga rum inför t.ex. präst eller kronofogde, antas bidra till att förhindra oriktiga faderskapsbekräftelser måste man räkna att sådana även kan förekomma idag. Man torde nämligen våga utgå ifrån att det krävs ganska mycket för att en socialnämnd skall ifrågasätta moderns trovärdighet när hon utpekat endast en man som möjlig far till

<sup>17</sup> Se prop. 1982/83:8, s. 7.

barnet och denne dessutom är villig att bekräfta faderskapet.<sup>18</sup> För omkring två år sedan kunde man för övrigt i dagspressen läsa om att en vad en tidning kallade "falsk far" åtalats för brottet "förvanskande av familjeställning" (Brottsbalken 7:3).<sup>19</sup> Mannen ifråga medgav, att han av sin sambo övertalats att erkänna faderskapet till ett barn vars riktiga far påstods vara en fängslad mördare. Åklagaren såg enligt tidningen allvarligt på det hela. Enligt tidningsartikeln pekade åklagaren "på arvsrätten och de medicinska aspekterna som exempel på betydelsen av korrekta besked om släktbanden. Vems gener är det man bär? Vad vet vi i dag om vilken betydelse kunskapen om detta kommer att ha i den medicinska framtiden". Det torde dock vara mycket sällsynt att oriktiga faderskapsbekräftelser leder till åtal. – Det bör här avslutningsvis nämnas, att det är i praktiken mycket ovanligt att en faderskapsbekräftelse föregåtts av blodundersökning. Medan antalet barn födda av ogift mor numera uppgår till ca 50 000 varje år registreras endast ca 2 000 ärenden årligen vid Statens Rättsserologiska Institut i Linköping där blodundersökningar utförs centralt i vårt land.<sup>20</sup>

I mål vid domstol om fastställande av faderskap till barn fött av ogift mor har dock numera regelmässigt blodundersökning ägt rum. Då sedan årsskiftet 1993/94 den rutinmässiga blodundersökningen omfattar DNA-analys har man anledning att utgå ifrån att det numera är synnerligen ovanligt att en man genom dom rättsligen fastställs vara

<sup>18</sup> De allra flesta faderskap till barn födda av ogift mor som fastställs genom faderskapsbekräftelse. Bl.a. för barnets rätt till sitt ursprung är det givetvis då mycket viktigt, att socialnämndernas faderskapsutredningar sker med den största omsorg. Se härom bl.a. Bandstigen, A.-C., Socialnämndernas utredning för fastställande av faderskap. Skriftligt arbete i civilrätt, Juridiska institutionen, Uppsala universitet, ht 1992.

<sup>19</sup> Se Svenska Dagbladet den 15/10 1994, s. 9. Jfr härtill Eriksson, A. & Saldeen, Å., Parenthood and Science. Establishing and Contesting Parentage (i Eekelaar, J. & Sarcevic, P., eds., Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twentyfirst Century, 1993, s. 78.). – Ang. brottet "förvanskande av familjeställning", se Jareborg, N. a.a. s. 330 f.

<sup>20</sup> Se Rättsserologiska Institutet, Statens Rättsserologiska Institut, utg., Faderskapsundersökning med DNA-teknik, 1994.



far till ett barn vars genetiska fader han i realiteten inte är. Däremot kan man inte bortse från att det kan förekomma materiellt sett felaktiga faderskapsdomar från tiden före 1994, trots alltså att den sedan 1970 gällande regeln om fastställande av faderskap till barn fött av ogift mor möjliggör betydligt säkrare avgöranden än tidigare regler och trots den medicinska utvecklingen på faderskapsdiagnostikens område. Nämda rättsregel innebär att om käranden (barnet) lyckats styrka att modern och en instämd man haft samlag med varandra under konceptionstiden skall faderskapstalan bifallas om det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att denne är barnets far. Styrkt samlag medför alltså inte enligt denna regel som enligt tidigare regler på området en omkastning av bevisbördan för faderskapet från käranden till svaranden. Käranden har i stället bevisbördan även för faderskapet men om samlag styrkts behöver alltså inte faderskapet styrkas utan det räcker med att detta görs sannolikt. Vidare gäller att medan i äldre rätt invändning från svarandens sida om att modern haft samlag även med andra män från början inte alls godtogs för att senare godtas i undantagsfall, så skall sedan 1970 samtliga män, som kan komma ifråga som far till ett barn instämmas i ett och samma mål. Vid sannolikhetsbedömningen i faderskapsmål har domstolarna innan DNA-analys börjat användas vid blodundersökning i vårt land ofta varit hänvisade till att företa en problematisk bedömning av värdet av s.k. blodgruppsstatistiskt faderskapsindex. Härvid förtjänar särskilt att framhållas att värdet av denna bevisning påverkades i hög grad av den också ej sällan svårbedömbara frågan om moderns trovärdighet när det gällde hennes utsaga om vilken man eller vilka män som kunde komma ifråga som far till barnet.

Man får alltså räkna med att det finns en del barn i vårt land vars rättsliga far inte också är barnets genetiska far. Emellertid finns det också en hel del barn som saknar en rättslig far, antingen beroende på att domstol ogillat faderskapstalan eller på att socialnämnden nedlagt faderskapsutredningen. Sålunda har socialnämnden, som ju enligt vad som här tidigare nämnts enligt lag har att utreda faderskapsfrågan när modern är ogift, rätt att i vissa i lagen särskilt angivna fall lägga ned en påbörjad faderskapsutredning. Ett sådant skäl kan vara att modern vägrar eller inte kan lämna sådana uppgifter som krävs för utredningens bedrivande. Årligen läggs faderskapsutredningen ned i ca 300–400 ärenden. Ett beslut om nedläggande av sådan utredning är dock inte de-

finitivt; framkommer nya omständigheter kan alltså utredningen återupptas.<sup>21</sup>

Särskilt för barn vars faderskap inte kunnat fastställas och som vill söka efterforska sitt ursprung kan det vara av intresse av att få tillgång till socialnämndsakten i faderskapsärendet för att där inhämta uppgifter om eventuella i ärendet diskuterade faderskapsmöjligheter. Det kan då vara intressant att i denna uppsats konstatera att sådana uppgifter dock p.g.a. regler i sekretesslagens 7 kap. 4 § tidigare inte varit tillgängliga för barnet. Sedan riksdagen vid ett flertal olika tillfällen behandlat frågan har genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 1994 den ändringen skett i nämnda regel att sekretess ej hindrar att "uppgift lämnas till enskild som uppnått myndig ålder om förhållanden av betydelse för att denne skall få vetskap om vilka hans biologiska föräldrar är". Det kan här gärna tilläggas att fullständig enighet om denna lagändring inte förelåg i lagstiftningsärendet. Sålunda ville lagrådet avstyrka förslaget om den aktuella lagändringen anförande bl.a. följande:

Det starka sekretesskydd som i dag råder för uppgifter av ifrågavarande slag har till syfte bl.a. att underlätta utredningen i ärenden om fastställande av faderskap. Genom garantier om sekretess kan modern till ett utomäktenskapligt barn förmås berätta om sitt kanske vidlyftiga sexualliv under konceptionstiden, och på så sätt bidra till att faderskapet kan fastställas med större säkerhet. Ställs en mor till ett utomäktenskapligt barn inför utsikten att barnet vid vuxen ålder kan komma att ta del av dessa uppgifter och därigenom kanske få en negativ bild av henne, kan hon bli mindre benägen att medverka i utredningen.

*Det är heller inte självklart att ett utomäktenskapligt barn, för vilket faderskapet har blivit fastställt i vederbörlig ordning, vid myndig ålder skall ha rätt att ta del av innehållet i socialakten för att se om han eventuellt har en annan biologisk far än den som framgår av faderskapsbekräftelsen eller domen i faderskapsmålet. Hans intresse i saken bör vägas mot moderns och övriga berördas intresse av att frågan anses utagerad i och med att faderskapet fastställts på föreskrivet sätt. Nuvarande sekretessbestämmelser möjliggör en sådan intresseavvägning. (Min kurs.)*

<sup>21</sup> År 1991 lades utredningen ned i 425 och 1992 i 391 fall. Se Statistik Årsbok för Sverige 1994, tabell 358, s. 303.

Möjligen finns det bland läsarna av denna uppsats sådana – som i likhet med författaren – har svårt att instämma i lagrådets här citerade och kursiverade yttrande.

## 4 Adoptiv- och givarinseminationsbarns rätt att få kännedom om sitt ursprung

4.1 Ifråga om adoptivbarn var det i äldre tid (vår första adoptionslagstiftning tillkom 1917) vanligt att man sökte dölja för adoptivbarnet att det var adopterat. Sedan 1950-talet har dock utvecklingen gått i motsatt riktning, dvs. man har arbetat för en öppenhet vid adoptioner innebärande att barnet bör få kunskap om att det är adopterat och om sitt ursprung.<sup>22</sup> Det kan i sammanhanget vara värt att nämna att i samband med lagstiftning 1971 innebärande att samtliga adoptioner i landet blev s.k. ”starka adoptioner” – dvs. att barnet i alla rättsliga avseenden betraktas endast som barn till adoptivföräldrarna<sup>23</sup> – framhöll departementschefen i propositionen att bl.a. talan om fastställande av faderskap borde tillåtas även om barnet bortadopterats med hänsyn bl.a. just till barnets berättigade intresse av att få klarhet om sin härstamning.<sup>24</sup> Det bör också nämnas att sekretesslagen inte lägger några hinder i vägen för ett barn att få tillgång till de uppgifter om adoptio-

<sup>22</sup> Det är givet att den förändrade attityden i samhället vad gäller den aktuella frågan påverkats av utvecklingen när det gäller de internationella adoptionerna, dvs. där barnet kommer ifrån ett annat land och det ofta av barnets utseende direkt framgår att det måste vara adopterat.

<sup>23</sup> Den adoptionsform som infördes genom vår första adoptionslag 1917 var den s.k. ”svaga”. Denna innebar bl.a. att adoptivbarnet endast ärvde adoptanten men ej dennes släktingar och att adoptivbarnet hade kvar sin rätt till arv efter sina genetiska föräldrar. Genom lagstiftning 1958 infördes dock istället den s.k. starka adoptionen, innebärande att adoptivbarnet rättsligt sett i alla avseenden helt betraktas som adoptantens eget barn och alltså att alla band med den genetiska släkten helt upphör. 1958 års lagstiftning innebar vidare att äldre adoptioner efter ansökan inom fem år kunde övergå till att bli starka sådana. Genom lagstiftning 1971 finns dock nu alltså endast starka adoptioner.

<sup>24</sup> Prop. 1971:143, s. 81. Jfr Barn genom insemination. Huvudbet. av inseminationsutredningen, SOU 1983:42, s. 110.

nen som finns antecknade hos folkbokföringsmyndigheten.<sup>25</sup> Detsamma torde gälla de uppgifter om adoptionen som finns hos tingsrätt och socialnämnd eller hos Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor (NIA).<sup>26</sup>

Slutligen skall här nämnas att det i ett utredningsbetänkande för några år sedan, som dock ännu ej lett till lagstiftning, har föreslagits att det i Föräldrabalkens kapitel om adoption (4 kap.) skall införas en särskild regel om att adoptivföräldrar skall – så snart det lämpligen kan ske – upplysa adoptivbarnet om att det är adopterat.<sup>27</sup>

4.2 När jag så till sist övergår till att säga något om den mycket omdiskuterade och kontroversiella frågan om givarinseminationsbarns rätt att få kännedom om sitt ursprung skulle jag vilja börja med att på denna punkt citera 1981 års direktiv för inseminationsutredningen. I dessa direktiv uttalas sålunda följande:<sup>28</sup>

I dag förekommer insemination med en känd givare om denne är gift med kvinnan eller bor tillsammans med henne under äktenskapsliknande förhållanden. I övriga fall torde givaren i allmänhet vara anonym. En omdiskuterad fråga är om ett sekretesskydd bör finnas för uppgifter om honom och om det förhållandet att insemination har ägt rum. Utredaren bör närmare analysera de skäl som kan anföras för och emot ett anonymitetsskydd och föreslå de åtgärder som kan finnas påkallade.

När det särskilt gäller frågan om sekretess i förhållande till barnet talar mycket för att barnet bör ha rätt att åtminstone få veta att det har kommit till genom artificiell insemination. Huruvida barnet också bör ha kunskap om vem som är givare är mera svårbedömt. Det finns en risk för att en sådan kunskap skulle störa relationerna mellan barnet och den rättslige fadern. Dessutom kan det kanske bli svårt att finna lämpliga givare, om de riskerar att deras identitet avslöjas.

Åberopande den forskning som utförts angående adoptivbarns behov av att kunna få kunskap om sitt ursprung samt adoptivbarns lagliga möjligheter att få sådan kunskap fann inseminationsutredningen

<sup>25</sup> Se 7 kap. 15 § och 14 kap. 4 § sekretesslagen. Jfr Adoptionsfrågor. Slutbet. av förmyndarskapsutredningen, SOU 1989:100, s. 172.

<sup>26</sup> Ibidem.

<sup>27</sup> Se Adoptionsfrågor. Slutbet. av förmyndarskapsutredningen, SOU 1989:100, s. 172. – Förebilden för den föreslagna regeln finns i norsk adoptionslagstiftning.

<sup>28</sup> Kommittédirektiv, Dir. 1981:72, s. 4.

att en lagstiftning om insemination borde innehålla en regel om rätt för barn avlade genom givarinsemination att få kunskap om spermagivarens eller den genetiska faderns identitet.<sup>29</sup> En av utredningens experter (professor i gynekologi och obstetrik) gav dock i ett särskilt yttrande uttryck för den ståndpunkten att barnet visserligen borde ha rätt att få veta hur det tillkommit och också få vissa uppgifter om givarens person men att denna rätt dock ej borde omfatta uppgifter om givarens namn eller identitet.<sup>30</sup> Som skäl härför åberopades bl.a. att ett slopande av givarens rätt att vara anonym, enligt utredningsexpertens uppfattning, då betraktades som något oacceptabelt av de flesta barnlösa par. Detsamma antogs gälla beträffande givarna varför det vid ett slopande av anonymitetsrätten skulle bli svårt att i framtiden tillgodose behovet av sådana.

Såväl vid remissbehandlingen av inseminationsutredningens förslag när det gäller den här aktuella frågan som vid riksdagens behandling av regeringens proposition med förslag till lag om insemination, vilken i denna del huvudsakligen byggde på utredningens förslag, framkom delade meningar.<sup>31</sup> Låt mig här med två godtyckligt valda exempel visa hur man i riksdagsdebatten kunde argumentera för resp. emot det här aktuella propositionsförslaget.

Herr talman! Vid givarinsemination skall kvinnans make eller sambo självklart fullt ut fungera som barnets far. Att detta skulle underlättas av att man för barnet förtiger den för barnet fundamentala kunskapen om hur det har kommit till är för mig mycket svårt att tro. Tvärtom löper man då risken att barnet ändå förstår eller får reda på det rätta förhållandet, och i så fall får barnet dessutom klart för sig att man har ljugit eller dolt denna fundamentala kunskap.

Allt talar för att barnet i de allra flesta fall bör få veta sanningen om sin tillkomst – att den känsliga relation som byggs upp i den berörda familjen får vila på sanning och öppenhet och inte på lögn eller illusion.

Men detta är inte en fråga som lagstiftaren skall lägga sig i med regler och paragrafer; det föreslås inte heller i propositionen att så skall ske.

Man bör kunna utgå ifrån att de flesta barn inte kommer att ha något intresse av att forska efter vem givaren är. Ett barns upplevelse av sin identitet bygger

<sup>29</sup> Se Barn genom insemination. Huvudbet. av inseminationsutredningen, SOU 1983:42, s. 109 ff.

<sup>30</sup> A.a. s. 167f.

<sup>31</sup> Bl.a. kan nämnas att det här aktuella propositionsförslaget avvisades eller kritiserades i sju olika riksdagsmotioner från företrädare för fyra olika riksdagspartier.

ju på så många andra faktorer än just detta. Men i fall där vetskapen om vem den biologiske fadern är viktig för barnet vore det oklokt, och dessutom grymt, om samhället sedan det tagit ansvar för inseminationsverksamheten, skulle utestänga barnet från den information som barnet vet att samhället har tillgång till.

En förutsättning bör dock givetvis vara att barnet nått tillräcklig mognad för att självt ta del av denna information.<sup>32</sup>

Vi menar att föräldrasituationen kan påverkas negativt av att föräldrarna vet att en för dem helt okänd person, spermagivaren, kan komma in i deras liv. Det kan innebära att den rättslige faderns engagemang för barnet inte blir lika helhjärtat som det eljest skulle ha blivit.

Vidare kan det ifrågasättas om det är bra för barnet att kanske någon gång i tonåren få veta att den som barnet under barndoms- och ungdomsåren reservationslöst uppfattat som sin far inte är den biologiske fadern. I 17–18 års åldern får man helt plötsligt en ny far! Risken är stor att sådan kunskap leder till störningar i familjen och i familjegemenskapen.

Spermagivarens situation måste också beaktas. Förslaget i propositionen innebär att givaren tiotals år efter spermadonationen kan sökas upp av för honom helt okända ungdomar som han inte har några som helst känslomässiga relationer till. Då kanske även spermagivaren har egen familj. Hur skulle hans familj uppfatta en sådan situation? Jag menar således att röjandet av den biologiske faderns identitet – eller bara vissheten om att denna kan röjas – kan medföra en konfliktsituation som inte är till gagn för någon av de inblandade parterna.

Att inte garantera spermadonatorer anonymitet kan också innebära att verksamheten med givarinseminationer upphör vid sjukhusen i brist på donatorer. Barnlösa makars önskan att skaffa sig barn kommer dock, troligen är det så, att fortfara att vara lika stark.

Det kan få till följd att verksamheten fortsätter, men i andra former än dem vi har idag. I dag är verksamheten väl kontrollerad och tydligen också uppskattad av alla inblandade parter.<sup>33</sup>

Riksdagsmajoriteten godtog dock förslaget i propositionen innebärande en rätt för barnet att – när det uppnått tillräcklig mognad – få tillgång till de uppgifter om givaren som antecknats i sjukhusets journal (4 § lagen (1984:1140) om insemination).<sup>34</sup>

I övrigt är uppgifter om inseminationen sekretessbelagda och inga som helst uppgifter därom finns registrerade hos folkbokföringsmyndigheten. Uppgifter om adoption registreras dock hos denna myndig-

<sup>32</sup> Se Riksdagens protokoll nr 54, måndagen den 17 december 1984, s. 4 f.

<sup>33</sup> A.a. s. 9 f.

<sup>34</sup> Barnet har rätt till bistånd från socialnämndens sida vid efterforskandet av spermagivarens identitet.

het men dessa uppgifter är sekretessbelagda enligt sekretesslagen (1980:100) 7:15. Sekretessen gäller emellertid inte adoptivbarnet självt utan detta har rätt att när det uppnått tillräcklig mognad få del av nämnda uppgifter. Inseminationsutredningen uttalade i frågan om registrering hos folkbokföringsmyndigheten av uppgifter om insemination följande:

Vi anser det principiellt felaktigt att i pastorsämbetets register tillåta en medvetet oriktig uppgift om ett inseminationsbarns ursprung. Det kan inte anses gagna dessa barn. Tvärtom bidrar en sådan oriktig uppgift till att bevara det hemlighetsmakeri som för närvarande omgärdar inseminationsverksamheten. En uppgift om inseminationen i pastorsämbetets register kommer däremot sannolikt att leda till att det blir svårt för inseminationsföräldrar att undandra sig sitt ansvar att berätta sanningen för barnet om dess ursprung. Vi anser alltså sakliga skäl talar för en registrering av inseminationen hos pastorsämbetet.<sup>35</sup>

Utredningens förslag blev alltså att uppgifter om givarinsemination skulle registreras hos folkbokföringsmyndigheten men endast avse att barnet tillkommit genom sådan insemination och alltså inte också givarens identitet. Propositionen kom dock inte att innehålla något sådant förslag beroende på att praktiskt taget samtliga remissinstanser tagit avstånd från detta och på att en registrering enligt departementschefens mening inte skulle fylla någon praktisk funktion p.g.a. sekretessreglerna.<sup>36</sup>

Sverige blev därmed det första land i världen som införde sådan lagstiftning. Därefter har endast även Österrike infört liknande regler, varför alltså svensk rätt innebär ett av de få undantagen från principen om spermagivarens rätt att vara anonym.<sup>37</sup>

När det gäller effekterna av den svenska lagstiftningen kan konstateras att dess kritikers farhågor om att inseminationsverksamheten skulle komma att reduceras besannats. Sålunda utvisar statistiken, att medan före lagens ikraftträdande antalet barn födda efter givarinsemination

<sup>35</sup> SOU 1983:42, s. 145 ff. Se också Sverne, T. i Läkartidningen, nr 38, 1995, s. 3474 f. samt i DN den 29 november 1995.

<sup>36</sup> Prop. 1984/85:2, s. 17. Jfr Saldeen, Å., Rätt släkt. Om förhållandet mellan rättslig och genetisk släkttillhörighet, Riksarkivets årsbok 1996.

<sup>37</sup> I Nya Zeeland lär man utan lagstiftning i praktiken tillämpa samma regler som i Sverige. Se härom Statens medicinsk-etiska råds utredningsrapport Assisterad Befruktnings. Synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen, 1995, s. 23.

uppgick till ca 200 årligen så föddes efter denna lags ikraftträdande 1985 fram till 1989 totalt endast ca 200 sådana barn.<sup>38</sup> (År 1990 föddes 16, 1991 53, 1992 57 och 1993 53 barn avlade genom givarinsemination.<sup>39</sup>) En av förklaringarna till denna nedgång torde vara att det genom inseminationslagens här aktuella regel blivit svårare att rekrytera spermagivare.<sup>40</sup> Det har dock sagts, att den aktuella lagstiftningen lett till att man fått – om uttrycket tillåts – en ny typ av spermadonatorer; medan det tidigare var främst unga värnpliktiga eller medicine studeranden som var spermagivare är det numera i stället ofta litet äldre, gifta män med egna barn som av idealistiska skäl (dvs. deras motiv är främst en önskan att hjälpa barnlösa par) verkar som sådana.<sup>41</sup>

Några bestämda slutsatser om betydelsen för inseminationsbarnen av den rätt inseminationslagen ger dessa att få tillgång till uppgifter om den genetiska fadern är det ännu för tidigt att dra. Inga barn som tillkommit genom givarinsemination efter inseminationslagens ikraftträdande 1985 har ju ännu uppnått den tillräckliga mognad, som lagen kräver för att de skall få tillgång till sjukhusjournalens uppgifter om spermagivaren. Om ytterligare några år däremot torde här erbjudas ett gyllene tillfälle för forskningen att empiriskt, vetenskapligt, studera den i denna uppsats behandlade frågan om barnets rätt till sitt ursprung.<sup>42</sup>

### *Efterskrift*

När det gäller avsnitt 2 (Moderskapet) kan nu tilläggas att i samband med att äggdonation genom ändring år 2002 (SFS 2002:252) (prop. 2001/02:89, 2001/02:SoU16) av lagen (1988:711) blivit tillåten i Sverige har en regel om moderskapet då barn avlats genom äggdonation införts i 1 kap. 7 § Föräldrabalken (FB) (SFS 2002:251). Regeln innebär att om en kvinna föder barn som tillkommit genom att ett befruktat ägg från

<sup>38</sup> Se Läkartidningen 1993, Nr 35, s. 2894.

<sup>39</sup> Se Statens medicinsk-etiska råds utredningsrapport Assisterad befruktning. Synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen, 1995, s. 19.

<sup>40</sup> I motioner i riksdagen har gjorts gällande att det kan brista i informationen om inseminationslagstiftningen till bl.a. spermadonatorer och att denna därför bör förbättras. Se motion 1991/92:L25 samt lagutskottets bet. 1992/93:LU4 samt motion 1992/93:L407 och lagutskottets bet. 1993/94:LU3.

<sup>41</sup> Se t.ex. DN den 2 januari 1992, s. A6.

<sup>42</sup> Jfr här till bl.a. lagutskottets ovan i not 40 nämnda betänkanden.



en annan kvinna förts in i hennes kropp skall hon anses som barnets mor. Den biologiska modern, dvs. den som föder fram barnet, och inte den genetiska modern, dvs. den kvinna som lämnat ägget, skall m.a.o. anses som barnets mor. Barnet har dock, precis som barn avlade genom s.k. givarinsemination, rätt att, när det uppnått tillräcklig mognad, ta del av de uppgifter om äggdonatorn, som antecknats i sjukhusets särskilda journal (7 § lagen (1988:711) om befruktning utanför kroppen).

Vidare kan i detta sammanhang nämnas följande. Kommittén om barn i homosexuella familjer föreslog i sitt slutbetänkande Barn i homosexuella familjer (SOU 2001:10) att lesbiska par som registrerat sitt partnerskap eller var sambor skulle få tillgång till assisterad befruktning inom den svenska sjukvården. Kommittén föreslog också hur det rättsliga föräldraskapet skulle regleras i dylika fall. Vid remissbehandlingen var många remissinstanser kritiska inte endast när det gällde frågan om lesbiska par över huvud taget skulle få tillgång till sådan befruktning utan även när det gällde förslaget till rättslig reglering av föräldraskapet. Regeringen har ännu inte tagit ställning i den förstnämnda frågan men i departementspromemorian Föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella (Ds 2004:19) lämnas förslag till hur det rättsliga föräldraskapet skall regleras om lesbiska par ges tillgång till assisterad befruktning. Enligt förslaget skall partnern eller sambon till en kvinna som föder ett barn efter assisterad befruktning inom den svenska sjukvården också anses som barnets mor om hon samtyckt till befruktningen och det är med hänsyn till samtliga omständigheter sannolikt att barnet avlats genom denna. Moderskapet skall fastställas genom bekräftelse eller dom för att bli rättsligt giltigt och barnet får alltså i sådant fall två mödrar. Om barnet däremot avlats genom assisterad befruktning utanför den svenska sjukvården skall detta inte gälla utan i sådant fall skall, liksom vad som gäller nu, faderskapet fastställas. Skulle det vara till fördel för barnet och övriga förutsättningar finns kan dock enligt förslaget ett gemensamt föräldraskap för det lesbiska paret åstadkommas genom adoption, se Ds 2004:19, s. 47ff.

I fråga om avsnitt 4 (Adoptiv- och inseminationsbarns rätt att få kännedom om sitt ursprung) kan först antecknas följande. Som nämns i avsnitt 4.2 in fine föreslog Förmynderskapsutredningen i sitt slutbetänkande Adoptionsfrågor (SOU 1989:100) att det skulle införas en

särskild regel om att adoptivföräldrar skall – så snart det lämpligen kan ske – upplysa adoptivbarnet om att det är adopterat, se SOU 1989:100, s. 172. I departementspromemorian Föräldrars samtycke till adoption m.m. (Ds 2001:53) lämnades samma förslag. I den i april 2004 avlämnade propositionen 2003/04:131 (Internationella adoptionsfrågor) sägs dock att den här aktuella frågan skall ”beredas vidare inom Regeringskansliet under året för att nå ett ställningstagande i syfte att stärka barnets rätt”. Det sägs dock också att det är ”viktigt att frågor om barnets rätt till sitt ursprung och till kunskap om sina rötter tas upp tidigt i adoptionsprocessen”, se prop. 2003/04:131, s. 68.

Vad avser de statistiska uppgifterna om antalet barn födda efter givarinsemination kan tilläggas att år 1998 resulterade 483 givarinseminationer i 68 födda barn, se Saldeen, Barn och föräldrar, 2001, s. 145.

Socialstyrelsen har genom en enkätundersökning låtit undersöka om inseminationslagstiftningens intentioner om öppenhet följts av samma öppenhet om barnets ursprung från föräldrarnas sida. Enkäten sändes ut till samtliga föräldrar som efter givarinsemination vid Umeå universitetssjukhus och Karolinska Sjukhuset i Stockholm sedan inseminationslagen infördes och fram t.o.m. år 1997 fått barn. Av det totala antalet utsända enkäter besvarades 148. Av de föräldrar som besvarade enkäten uppgav ca 10 % att de redan berättat för barnen att de tillkommit genom givarinsemination och ytterligare 40 % uppgav att de hade för avsikt att berätta detta i framtiden. Ca 20 % av de i undersökningen ingående föräldraparen uppgav dock att de inte tänkte berätta hur barnen kommit till och ca 10 % var tveksamma i frågan. (Ca 20 % av de par som besvarat enkäten uttalade sig ej i den aktuella frågan.) Se Socialstyrelsens rapport ”Barn som fötts efter givarinsemination” (SoS-rapport 2000:6). (Här kan inskjutas att även i t.ex. norsk rätt har numera spermadonatorns anonymitetsrätt upphävts. Genom en lagändring år 2003 har nu sålunda i norsk rätt den som är född ”etter assistert befruktning ved hjelp av donorsæd ved fylte 18 år rett til å få opplysninger om sædgivers identitet”, se Smith och Lødrup, Barn og foreldre, 6.utg., 2004, s. 47.

Vad slutligen angår litteraturen på området för uppsatsen kan nu tilläggas Singer, Vem är jag? – En fråga om fastställande av ursprung (i Strøm Bull, m.fl. red., Bonus Pater Familias, Festskrift til Peter Lødrup 70 år, 2002, s. 627 ff.)